

Ungváry Rudolf

Besorolási, szabványosított, normatív vagy „autorizált”

Angol nyelven azért kellett a MARC megjelenésével megváltoztatni a korábbi besorolási adatot jelentő „heading” nevet, mert az a besorolási adat elhelyezése szempontjából nevezte meg az adatot a forrás leírásában. A magyarban azért nem kellett ezt megtenni, mert a „besorolási adat” név nem a helye, hanem a rendeltetése szempontjából nevezi meg az adatot. Újabban be akarják vezetni helyette az „autorizált” adat kifejezést. A tanulmány részletesen ismerteti az érveket, az ellenérveket, és rámutat a „besorolási adat” kifejezés félreértelmezésére, és a javasolt kifejezés félrevezető és hibás voltára. Teljesen felesleges megváltoztatni a besorolási adat, besorolási rekord megnevezéseket. Ha egyáltalán, akkor a német gyakorlathoz hasonlóan legfeljebb átkereszthető szabványos névadatra, szabványos névrekordra. De ezeknek az egyébként helyes kifejezéseknek a bevezetése is azzal járna, hogy egy idő múlva a szakma új nemzedékei számára érthetlenné válik a korábbi szakirodalomban előforduló, „besorolási” jelzővel használt összes szakkifejezés. A besorolási jelző a maga tömörségével és szépségével nyelvi telitalálat volt.

Tárgyszavak: terminológia; metaadat; bibliográfia; könyvtári feldolgozás; szabvány

Egy terminológiai kérdés háttere

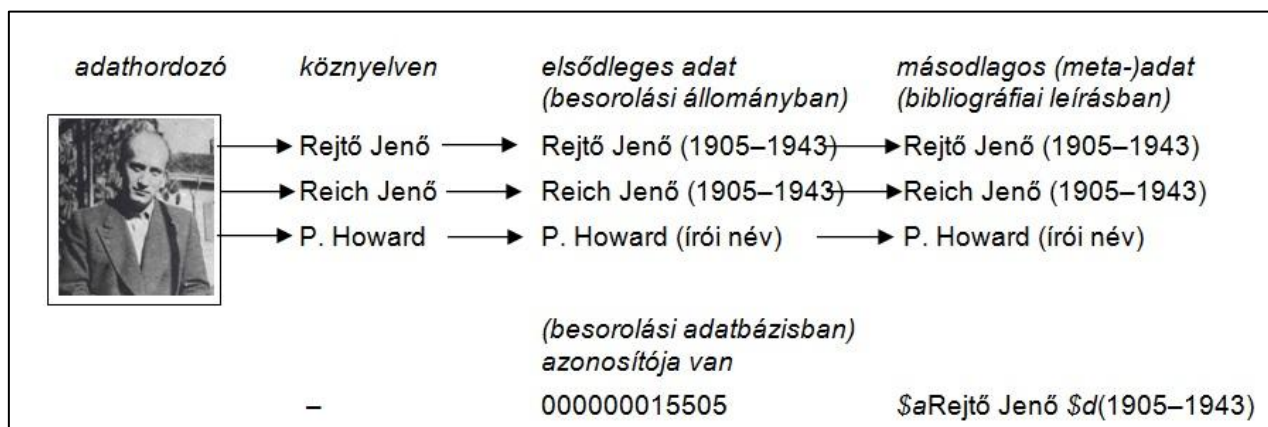
A nevek leválása a dokumentumoktól

A tulajdonneveket és az általános neveket (a szaktárgyszavakat) kezdetben mindig csak a bibliográfiai leírás részeként kezelték.¹ A nevek azonban valójában teljesen más entitások, mint azok, amelyekkel velük megneveznek, azonosítanak, besorolnak vagy a segítségükkel megtalálhatók. A nevek személyeket, testületeket, fogalmakat stb. neveznek meg. Elég csak arra gondolni, hogy például a „szabványosítás története” kifejezés és az a konkrét forrás, mely a szabványosítás történetéről szól, nem azonosak, hiszen egy konkrét dokumentum szövege, vagy annak bibliográfiai leírása se nem folyamat, se nem eseménysor, se nem „történet”, se nem név.

A név a nyelvi rendszer egy eleme, a bibliográfiai felhasználástól függetlenül létezik. Nem csak arra való, hogy besorolási adatként felhasználják. Mint ilyen nem is metaadat, hanem elsődleges adat. A besorolási adatállomány, tehát a nevek, függetlenül léteznek a bibliográfiai leírásoktól, és csak akkor lesznek metaadatok, amikor hozzáférési pontként a dokumentum rekordjához kapcsolják őket (1., 2. ábra).

A számítástechnika megjelenéséig (kb. az 1960-as évek közepéig), a két adattípus a könyvtári gondolkodásban nem vált el egymástól. Az AACR2-t felváltani hivatott RDA-ban (vele párhuzamosan a FRANAR-ban) valójában továbbra is a bibliográfiai leírással szoros összefüggésben tárgyalják a besorolási adatokat. Feltehetően majd csak a nemzeti névterek bibliográfiától függetlenül elterjedése változtat ezen a helyzeten. Ezekben a nevekhez - adott esetben (ha úgy alakítják ki) - hozzá lehet majd kapcsolni forrásadatokat (azaz felhasználhatók tárgyszóként, hogy hozzáférési pontként szerepeljenek a forrásrekordokban. Lesz azonban a nemzeti névtereknek egy ennél átfogóbb szerepe, ha teljessé válnak, mivel átvehetik a nemzeti értelmező nagyszótárak szerepét is. Természetesen úgy, hogy lesz olyan felhasználói felületük, amely a besorolási adatokhoz felhasználható tárgyszórendszer feladatát tölti be, és rendelkezhetnek oly megjelenítési felülettel, mely az értelmező nagyszótár feladatát tölti be [27].

A bibliográfiai leírásoktól függetlenül szójegyzékek az újkortól kezdve legfeljebb a szaktárgyszavakról készültek, de ezek is kizárólag arra a feladatra, hogy a dokumentumok tartalmi feltárásának segédesszövegei legyenek. Ezzel szemben az osztá-

1. ábra A besorolási adat önmagában elsődleges adat (azaz nem metaadat), hiszen közvetlenül a hordozó adata

2. ábra A besorolási adat nélküli bibliográfiai rekord adatai eleve másodlagos, azaz metaadatok, hiszen nem közvetlenül a hordozóhoz, hanem annak elsődleges adatához, a műhöz (a szöveghez) kapcsolódik, metaadatként

lyozási rendszerek jóval korábban, már az ókortól kezdve kialakultak, kezdetben azonban csak annak érdekében, hogy a fogalmakat, a nyelvi szókincset vagy az ismeretek filozófiai rendszerét megértsék, létrehozzák. Könyvtári használatukra ugyancsak az újkor végétől került sor.

A dokumentumok tartalmi feltárására az első jelentős és máig használt önálló rendszereket a 19. század második felében, az Egyesült Államokban *Melville Dewey* (Tizedes [TO], majd Egyetemes Tizedes Osztályozás [ETO]), illetve *Charles Ammi Cutter* (Kiterjesztő Osztályozás) készítették, megalapozva vele a mesterséges, illetve a természetes nyelvű (összetett tárgyszavas, majd tárgyszavas és deskriptoros) könyvtári rendező rendszerek későbbi fejlődését.²

A bibliográfiai leírás szabványosítása

A bibliográfiai leírás (a leíró katalogizálás), velem a bibliográfiai adatok helyi és nemzeti szabályozására a katalogizálással szoros összefüggésben –

kora újkori kezdeményezések után – már a 19. század közepétől vannak példák. A mesterséges jelzeteket használó TO-t és ETO-t önmagában is normatívnak számító dokumentumokban rögzítették, melyek idővel egyes államokban tényleges szabványokká is váltak. Ezzel szemben a túlnyomórészt nem tulajdonnevekből alkotott szaktárgyszavakat (subject term, topical term) egyes könyvtárakban ugyan már a 19. században a katalógusoktól független jegyzékekbe foglalták, a szaktárgyszavak formáját azonban könyvtáranként különféle szabályok határozták meg.

Az elszórt és összehangolatlan nemzeti szabványosítási eredmények után a katalogizálás, velem a bibliográfiai leírás nemzetközi szabványosítása 1967–1971-ben kezdődött el az IFLA égisze alatt. Ehhez alapul az 1967-ben kiadott angol-amerikai AACR2 (Anglo-American Cataloguing Rules) szabványokat vették. Eredményeként születtek meg az ISBD (International Standard Bibliographic Description) dokumentumok.³

A nevek szabványosítása, avagy az ellenőrzött névállomány

A tárgyi (tárgyszavas) katalogizálás – vele a nevek – szabványosítása kis késéssel, de a fentiekkel párhuzamosan fejlődött. A tartalmi feltáráshoz használt tulajdonneveket és szaktárgyszavakat azonban mind az AACR2 és az ISBD dokumentumokban, majd az ezekhez hozzáigazított nemzeti bibliográfiai szabványokban továbbra is a bibliográfiai leírás adatelemeinek tekintették. Ezeket a neveket az angol terminológiában a heading (tételfej)⁴, a németben például az Ansatzungsform néven tárgyalták és szabályozták. Azért ilyen megnevezésekkel, mert a betűrendes (nevek szerint rendezett) katalógusokban illetve a szakkatalógusokban a tartalmat azonosító nevek a bibliográfiai tétel legelejére kerültek, hogy jól láthatók legyenek a kereséskor a hozzáférés számára.

A tételfejek a tulajdonnevek, a címek, a szaktárgyszavak, a megjelenési évek és azonosító számok/osztályozási jelzetek voltak. A nemzetközi szabványosítást 1979-ben követő magyar szabványban a tételfejet és annak kiegészítő adatait besorolási adatoknak, ezek együttesét a hozzá tartozó többi adattal együtt pedig besorolási tételnek nevezték.⁵ A tételfejhez tartozó kevés kiegészítő adaton kívül a többi adatot a gépesítésig csak két, tételfejek közötti kapcsolat képviselte, a „lásd” és a „lásd még” utalások. Figyelemre méltó, hogy a lásd utalásokat, pontosabban az utalásokban szereplő neveket nem tekintették önálló egységeknek, hanem kizárólag a helyettük használandó tételfej részeinek. Holott például a „P. Howard” álnév és „Rejtő Jenő”, vagy az „eb” és a „kutya” szavak nyelvileg teljesen önálló kifejezések, és a hordozók elsődleges adatai. Mint ilyeneknek lehetnek olyan jellemzői (metaadatai), melyek csak az egyikhez tartoznak, a kapcsolódó

másik névhez nem. Például az, hogy a „P. Howard” álnév, ami a „Rejtő Jenő” névről nem mondható. A „lásd” utalás a kettő között csak egy, az információkeresés hatékonyságát elősegítő reláció típus; a „P. Howard lásd Rejtő Jenő” esetében valójában az „álneve–hivatalos neve” reláció, a „kutya–eb” esetében a „szinonimája” reláció áll fenn a kettő között. Azaz a „lásd” utalás pusztán egy átfogó, praktikus reláció típus, melynek sok különféle relációfajtája van.⁶

A szabványokban rögzítették, hogy a tételfej – főleg a tulajdonnevek esetében – több adatelemből, ún. kiegészítő adatról áll, mint például a kronologikus és a foglalkozási kiegészítő, vagy a földrajzi nevek, szaktárgyszavak esetén a homonimák megkülönböztetésére szolgáló ún. hátravetett értelmezők. A tételfejek szerkesztése tulajdonnevek és címek esetében már kezdetől speciális hozzáértést igénylő struktúrákat alkottak, kialakításuk összetett feladat volt: a behasonlításokhoz szükséges keresésektől kezdve a megjelenítési (reprezentációs) ismeretekig. A metaadat fogalma ismert volt ugyan, de kezdetben, a manuális körülmények között a használatára nem volt különösebb szükség, noha használták is ezeket, de nem nevezték metaadatnak.

Elvileg a tételfejhez tartozhatott volna rendkívül sok további adatelem, mint például az, hogy mikor lett felvéve, milyen típusú a név, milyen forrásból származik. Ezek manuális kezelése, rögzítése a katalóguscédulák vagy füzetkatalógusok rendkívül kis adathordozó felülete következtében megvalósíthatatlan volt, és egyébként se tulajdonítottak ezeknek az adatelemeknek különösebb jelentőséget. Azt is mondhatjuk, hogy nem volt meg hozzájuk a szükséges, tudatos adatérzékenység, és nem volt olyan műszaki környezet, amely ezt kiényszerítette volna.

Magyar Népköztársasági Országos Szabvány	A BIBLIOGRÁFIAI LEÍRÁS BESOROLÁSI ADATAI Fogalom meghatározások	MSZ 3440/1–83	← AACR2
		Az MSZ 3440/1–79 helyett	
		T 62	
Элементы заголовка библиографического описания. Термины и определения		Heading elements of the bibliographic description. Terms and definitions	

3. ábra Az MSZ 3440 magyar szabvány az AACR2-ben használt név feltüntetésével.

Ezért a besorolási adatok katalogizálástól független kezelése és szabályozása, azaz a tartalmi feltáráshoz használt önálló ellenőrzött szótárak szabályozása késett. Ebbe a hosszú időn át tartó – mondhatjuk, hogy archaikus – helyzetbe a gépesítés alapvető fordulatot hozott, és a keresetően tárolt információk világában teljesen új korszak kezdődött.

A teljessé váló névrekord

A legkorábban a Kongresszusi Könyvtárban 1966-ban fogtak hozzá a géppel kezelt katalógusok kialakításához.⁷ Hamar kiderült, hogy ettől kezdve egyrészt sokkal több adat rögzítésére lett szükség, másrészt mindez – és főleg a rekord továbbadása, cseréje, migrálása – megoldhatatlan az egységes kommunikációs formátumok kialakítása nélkül. És ez nemcsak a bibliográfiai leírásra – a bibliográfiai tételre – volt érvényes, hanem a besorolási adatra is. A bibliográfiai formátum első kísérleti változata 1968-ban készült el („pilot projekt”), és 1971-ben lett amerikai szabvány. Nyolc év is eltelt, míg 1974-ben hozzákezdtek a bibliográfiai adatok formátumától immár elkülönített besorolási adatok (azaz a tulajdonnevek, címek és szaktárgyszavak) önálló adatcsere-formátumának kialakításához. Mindezeket a „géppel olvasható katalogizálás” (MARC, machine-readable cataloguing) érdekében kialakított formátumokat kezdetben USMARC néven az Egyesült Államokban szabványosították. 1999-től pedig, miután összehangolták a kanadai (Canadian MARC) és a brit (UK MARC) formátumokkal, és némileg az időközben európai kezdeményezésre megszületett UNIMARC-kal is, a formátumok a MARC21 nevet kapták.⁸

Emellett ugyan van számos hasonló nemzeti formátum is, de kétségtelen, hogy közöttük ma a MARC21 a leginkább elfogadott. A formátumot a Kongresszusi Könyvtár, a Kanadai Nemzeti Könyvtár, az Egyesült Királyság Nemzeti Könyvtára és a német nemzeti könyvtár (Deutsche Bibliothek) képviselőiből alakított bizottság tartja karban és fejleszti, ma már különös tekintettel az Forrásleírás és Hozzáférés (Resource Description and Access, RDA) szempontjaira. Azaz a MARC21-et fokozatosan előkészítik az RDA-leírások befogadására és megosztására.⁹

Magyarországon viszonylag korán, 1976-ban jelent meg a USMARC-ot követő IFLA/MARC nyomán a magyar formátumváltozat (MAMARC), majd 2003-ban a HUNMARC.¹⁰

Megjegyezzük, hogy tárgyszavas rendszerek továbbfejlesztésének tekinthető deszkriptoros nyelveknek és szótárainak, a tezaurusoknak a szabványosítása csak az 1970-es években kezdődött el.¹¹ Idővel a tezaurusokra vonatkozó metaadatok, és a tezauruszabványokban rögzített relációtípusok bekerültek a besorolási adatok MARC-formátumába.

Az adattartalom, az adatrögzítés és a megjelenítés szabványszintjei

Az RDA azonban csak adattartalmi szabvány, se a besorolási adatok rögzítésmódját, se a megjelenítés formáját nem szabályozza. Másrészt pedig – egyelőre legalábbis – nem rendelkezik a *tartalmi feltárást* biztosító nevek, főleg pedig a tárgyszavak és osztályozási jelzetek adatairól (melyek a MARC-formátumban a tételfejjel együtt ott vannak). Ezért feltételezhető, hogy még jelentős változásokon (főleg kiegészítéseken) fog keresztül menni.

Az RDA, továbbá az FRBR. és a FRAD nem felváltani fogja azt, ami korábban keletkezett, hanem differenciáltabb, fejlettebb változatait kényszeríti ki a korábbiaknak. Azaz arra kell számítani, hogy a jövőben se a MARC21 mint rögzítési és kommunikációs szabvány, se a megjelenítést szabályozó ISBD és nemzeti szabványok, sem pedig a tezaurusokra és osztályozási rendszerekre vonatkozó szabványok és normatív dokumentumok *nem szűnnek meg*, hanem egymással összehangolva átalakulnak, és egy sokkal tágabban egységes szabályozási rendszert fognak alkotni, mely ráadásul a szemantikus web követelményeinek is jobban megfelel majd. Hiszen a rögzítési, egyben adatcseréhez szükséges formátum, és a megjelenítés nemzetközi egységességét továbbra is fenn kell tartani.¹²

A korábbi névtétel és a teljessé vált névrekord egyformán szabványos is, ellenőrzött is

A számítógépes kezelés az addigi manuális gyakorlathoz képest sokkal nagyobb és sokkal strukturáltabb adatkezelést tett lehetővé – de szükségessé is. Ezért a besorolási adatokhoz kapcsolódó, az ISBD-kben és nemzeti szabványokban korábban rögzített adatokhoz képest nagyságrendekkel megugrott a besorolási rekordban a különféle, a tételfejen kívüli adatok száma.¹³

Az így kialakult gépi rekordokban ott volt a teljes szabványosított besorolási tétel a hagyományos elemeivel, de emellett még sokkal több adatelem. Ráadásul a rekordhoz szemantikai relációkban

más gépi rekordok tételfejei is kapcsolódhattak, mégpedig nem pusztán „lásd” és „lásd még” utalásokkal, hanem sok, pontosabban meghatározott relációtípusban. (Például generikus, partitív, aszociatív relációk, de a MARC21 lehetővé teszi, hogy akár olyan speciális relációt is rögzítsenek, mint az „álneve–hivatalos neve”, „korábbi neve–későbbi neve”).

A korábban *ellenőrzött, szabványosított* klasszikus besorolási tétel és adatelemei ettől kezdve csak egy kis, noha a legfontosabb részét alkották a gépi rekordnak. Ugyanakkor a gépi rekord többi, a manuális gyakorlatban használt adatelemein túlmenő része, vele a rekord egésze, tehát az ISBD szabványosított, ellenőrzött adatainál több adatelem is

ellenőrzött, azaz szabványos volt; és – mint már említettük – a hagyományos tételfej esetében a számítógépesítés előtti korban is komplex tevékenységet igényelt, még ha kevesebb adatelemről is volt szó. De pusztán az adatelemek növekedése a besorolási rekordban nem vonja maga után, hogy teljesen más fajta adatról lenne szó. Leszögezhető, hogy a klasszikus besorolási tétel és adatai (a heading és heading elements) nem voltak kevésbé ellenőrzöttek, egységesítettek, ennél fogva hitelesesek, mint a teljes MARC21-rekord adatelemei. Az alábbi ábrán egy MARC előtti és egy MARC utáni besorolási rekord rögzítési példája, ezt követően pedig egy megjelenési formátuma látható.

<i>Egy MARC-rekord rögzítési logikai formátuma [a bekeretezett tételfej (heading), része a besorolási rekordnak]</i>	<i>Egy MARC előtti besorolási tétel leírása („rögzítése”) [a bekeretezett tételfej (heading) lényegében maga a besorolási tétel]</i>
rekordfej #####nz 22#####n 4500 001 <rekordazonosító> 005 20080713230101.0 008 080705 #n#aon ##aa #n### ##### ###a# aaa## #### 040 ## \$aOSZK \$bhu 100 ## \$aKálmán \$cMagyarország: király \$bl \$gcédulakatalógus alapján 400 ## \$aKönyves Kálmán 550 ## \$wg \$aÁrpád-házi király 550 ## \$wj \$aÁrpád-család 670 ## \$aMagyar életrajzi lexikon 678 ## \$aKb. 1074-1116 magyar király 1095-1116	Kálmán (Magyarország: király), I. (könyves) [utaló: Könyves Kálmán]
<i>Egy MARC-rekord szabványos megjelenítési formátuma</i>	<i>Egy mai besorolási tétel szabványos leírása („rögzítése”)</i>
Kálmán (Magyarország: király), I., (könyves) Tört: Kb. 1074–1116, magyar király 1095–1116 Forrás: Magyar életrajzi lexikon lásd innen: Könyves Kálmán típusa: Árpád-házi király egésze: Árpád-család	Kálmán (Magyarország: király), I. (könyves)
<i>az inverz reláció automatikusan jön létre:</i>	<i>az utaló tétel manuálisan jön létre:</i>
Könyves Kálmán lásd Kálmán (Magyarország: király, I. (könyves))	Könyves Kálmán lásd Kálmán (Magyarország: király, I. (könyves))
↑	↑
Nem csak tételfej létezik, hanem annál több adat	Csak tételfej létezik

4. ábra A MARC utáni rekord és a MARC előtti tétel (a szaggatott keretben csak teaurusz szabvány szerinti adatok, a megjelenítésüknek bibliográfiai szabványa nincs, csak teaurusz szabványa)

A teljes névrekord új angol nevének szükségessége, avagy a „heading” felváltása az „authority” jelzővel

A Kongresszusi Könyvtárban már a MARC kialakításának kezdetén, a hatvanas évek végétől úgy döntöttek, hogy új nevet adnak a MARC-rekordnak és adatelemeinek. Ennek oka az volt, hogy az angol terminológiában használt „heading”, „uniform heading” csak tételfejlet jelentett. A „heading element” pedig csak a tételfejhez közvetlenül kapcsolódó kiegészítő adatelemeket. A MARC-rekord mérete sokkal nagyobb volt, mint a manuális gyakorlatban alkalmazott klasszikus „heading”. Sokkal több, a tételfejre vonatkozó metaadatot (egyben adatelemet) tartalmazott.

Magyarul a „heading” magyar megnevezésére nem a tételfej kifejezést szabványosították, hanem már a hetvenes évektől kezdve a „besorolási adat” és „besorolási tétel” kifejezést. Van, amit az egyik nyelven nem lehet ugyanúgy kifejezni, mint a másikon. Azaz a különbség nyelvfüggő volt. Ez volt egyébként a helyzet a német és az angol között is, ahol a „heading” helyett már kezdettől fogva az „Ansetzungsform” (kb. „megszabott/feltüntetett névalak”) dívott.

Az addig az angolban használt, szűkösnek bizonyult „heading” helyett a Kongresszusi Könyvtárban megkülönböztetésül új nevet adtak a MARC-rekordnak (vele adatelemeinek). Hiszen, mint azt kifejtettük, a tételfejhez kapcsolódó, annak metaadatait képviselő új adatelemek túlnyomó többsége nem része magának a tételfejnek, a „heading”-nek.

Az új megnevezés az *authority record*, az *authority data*, és vele az *authorized* jelző (pl. *authorized access point* [besorolási/szabványos hozzáférési pont] kifejezésben) lett. Az *authority* angol kifejezés ugyanis természetes nyelvű szónak számít az angolban, jelentése szakmai hozzáértést, engedélyt (engedélyezést), ellenőrzöttséget is jelent, azaz arra hajaz, hogy szabványos. Hangsúlyozzuk tehát, hogy az *authority* ebben az esetben nem azt jelenti, hogy jogi értelemben hitelesített, hanem azt, hogy szabványos. Az angol kifejezésnek tehát nem lényege, hogy kevesebb vagy több adatelemről van-e szó a rekordban.

Az „*authority*” tehát valójában azt jelenti, hogy „standardized”. Az utóbbi kifejezés azért nem lett volna szerencsés, mert a bibliográfiai adatok is szabványosak.

A helyzet a magyar nyelv esetében

Az „*authority*” kifejezéssel megnevezett adatok, állományok tehát pontosan úgy ellenőrzött, normatív, szabványosított, egységesített adatokat jelentenek, mint a *heading* és a *heading element*, csak éppen annak terhe nélkül, hogy „tételfejlet” („*headinget*”) jelentenek. A magyar „besorolási adat/ rekord” kifejezést ez semmilyen formában nem terhelte. Természetesen azt, hogy ellenőrzöttet, szabványosat jelent, az csak áttételesen következik belőle, azáltal, hogy minden hozzáértő tisztában van azzal, hogy a kifejezést szabványban rögzítették abból a célból, hogy a szabványos adatot, tételt jelentse! Azaz a szakemberek számára a vonatkozó szabványok alapján mindig egyértelmű volt, hogy a „besorolási adat” és „besorolási rekord” kifejezések szabványosítottak, ellenőrzöttet (azaz „*authority*”-t) jelentenek (tehát nemcsak azt, hogy valamit valahová besorolnak). Egy nyelvi kifejezésnek nem kell feltétlenül szó szerinti jelentésével bírnia, sem pedig nem kell egy kifejezést az egyik nyelvről a másikra szó szerint lefordítani.¹⁴ Előfordul, hogy legfeljebb metaforikusan tartalmazza a kifejezés szó szerinti jelentése a kifejezés tényleges jelentését vagy egyáltalán nem tartalmazza. Az első esetre példa „*directory*”, mely a MARC-on belül mutató, a köznyelvben viszont kormány, fekete-munka, mazsolázás. A másodikra példa a bölömbika, repeszt [olyan gyors]), vagy önmagába semmit sem jelent (például kvark).

A magyar „besorolási adat” kifejezés annak idején nem néhány ember döntése volt, hanem széles körű szakmai egyetértés övezte.¹⁵

A helyzet más nyelvekben

Azokban a nyelvekben, melyekben az angol (és az AACR) nyomán ugyancsak az adott nyelvben használt „tételfej” kifejezést alkalmazták (és szabványosították) a „*heading*” megfelelőjeként. Ezekben a nyelvekben többnyire az „*aut-*” és vele az „*author-*” tő természetes nyelvi elem, át lehetett venni és át is vették szó szerint az új angol terminológiát. Azokban a nyelvekben viszont, melyekben nem ez a helyzet, vagy az önálló szabványos névhasználatnak hagyománya volt, a mindenkor nyelvhasználatnak megfelelő kifejezést választottak. (A kínai, arab és hindi nyelvekben nem is tudták követni ezt a gyakorlatot.)

Nem követték ezt a gyakorlatot a német nyelvterületen sem. A „*heading*” megfelelőjeként a manuális gyakorlat idején az „*Ansetzungsform*” kifejezést

szabványosították.¹⁶ Amikor megjelent a MARC-ban az „authority”, áttértek a „Normsatz”, a „Normdaten” [=szabványosított tétel és adat] és a „Normdatei” kifejezésekre¹⁷ és ezeket szabványosították mint az „authority record” és az „authority data” megfelelőit. A magyarban viszont *nem volt szükség* változtatásra, mert az „egységesített besorolási rekord és adat” továbbra is az „authority” kifejezésnek megfelelő szabványos, ellenőrzött rekordot és adatot jelentett – lévén, hogy a szabványban ezt a jelentését rögzítették, és ezért szakmailag mindenki, aki ismerte a szabványt, tudta ezt. Egy szó jelentése ugyanis mindig közmegegyezésen alapul, azaz önmagában enélkül nem létezik.¹⁸

Amikor tehát német nyelvterületen a gépi adatszere-formátumot adaptálták, továbbra is tudták használni az „Ansetzungsform” kifejezést (ahogy a magyarban is a tételfejtet és az angolban a „heading” kifejezést a MARC-rekordon belül), ugyanakkor németül illeszkedett hozzá a „Normsatz”, mely magát az „Ansetzungsform”-ot (azaz a tételfejtet) is tartalmazta. Senkinek sem jutott ehelyett a „Normrecord” és a „Normdatei” kifejezést javasolnia, ahogy azt se, hogy „authorisierter Record” és „authoriserte Datei” (mely utóbbi a magyarban a besorolási adatállományt jelenti). Tehát a „Normsatz” kifejezésen egyáltalán nem változtattak, azaz nem alakították át csak azért, mert a „Satz” neve a számítástechnikában „record”. A magyarban idővel a besorolási tételt besorolási rekordnak nevezték, olyan erősen hatott a könyvtári világra a számítástechnikai nyomás.

A németben azért se tértek át az „authorisierter Satz”, „authorisierte Daten” és „authorisierte Datei” kifejezésekre, mert az „authorisieren” németül alapvetően nem a „szabványosított” (azaz normiert, standardisiert) konnotációban használá-

tos. Se a „heading”, se az „authorised Data”, se a besorolási adatok sem jelentenek semmiféle „autorizáltságot”, amely a magyarban is idegen szónak számít. A besorolási adatszere-formátum szabályai szerint rögzített adatok ugyanis elsősorban szabványosított formájúak, és ha egyáltalán hitelesítettnek tekinthetők, akkor *csak és csakis ezért*, és nem azért, mert egy intézmény *jogi értelemben hitelesíti* ezeket.

A „Standardisiert” jelző választására ugyanazért nem került sor, mint az angolban a „standardized” választására. A „Normdaten” jelentése viszont a német nyelv természetéből következően nem valami általánosan szabványosat sugall, hanem valami speciálisan szabványosat, és ezért elkülöníthető az általánosabb értelmű szabványostól, mely a bibliográfiai adatokat is jellemzi. A magyarban ilyen megkülönböztetésre nincs lehetőség, mert mind a „norm-”, mind a „standardisiert” jelző egyaránt szabványosat jelent, és a „normatív” jelző se használható ugyanolyan módon, mint a „norm-” a németben. A „normatív” ugyanis kevésbé szigorúan szabványost jelet, inkább csak „előírászerű” az értelme. A történeti névfejlődés az 5. ábrán látható.

Összefoglalva: azért kellett angolul és németül a MARC előtti időkben kialakult „heading” és „Ansetzungsform” kifejezéseket megváltoztatni, mert ezek a helye szempontjából nevezték meg a tételt. Annak a helynek a szempontjából, amelyet a mindenkori dokumentumleírásban elfoglalt. A MARC-rekordban magát a „heading” és németül az „Ansetzungsform” kifejezést azonban továbbra is használták a rendszői részre és a közvetlenül hozzá kapcsolódó kiegészítő elemekre, és ez a magyarban továbbra is ugyanígy van. De maga az egész MARC-rekord nem csak a tételfejből áll (lásd a 4. ábrát).

A besorolási adat és tétel a szabványokban a MARC megjelenéséig (a 70-es évek elejéig):		
<i>angolul</i> [hol van?] heading entry heading file	<i>németül</i> [hol van?] Ansetzungsform Eintragung, Satz Bestand der A-en	magyarul [mi a szerepe?] besorolási adat besorolási tétel besorolási állomány
A helyzet a MARC megjelenésétől a szabványokban változatlan, a gyakorlatban megváltozott:		
<i>angolul</i> [milyen?] <u>authority</u> data authority record authority file	<i>németül</i> [milyen?] <u>Norm</u> daten Normsatz Normdatei	magyarul [mi a szerepe?] besorolási adat besorolási rekord besorolási állomány

5. ábra A nevek változása [szögletes zárójelben a szempont megnevezése, amelyet a megnevezés kifejez]

Ezzel szemben a „besorolási adat” kifejezés nem tételfejtet jelent, holott a manuális gyakorlat idején valóban csak a tételfej képviselte ezt az adatot. Amikor tehát megjelent angolul az új „authority record” kifejezés, magyarul nem volt szükséges megváltoztatni a „besorolási adat” nevet. Már csak azért se, mert maga az MSZ 3440-es besorolási szabvány megszületésekor, 1979-ben (lásd a 3. ábrát) már létezett mint a Magyar Nemzeti Bibliográfia számítógéppel kezelt állománya. Ennek rekordjai lényegében a MARC-nak feleltek meg, még ha annak a magyar könyvtári szabványokhoz alkalmazott változatban, a bibliográfiai MAMARC, majd a HUNMARC, és az utóbbinak elkészült 1998-ban a magyar besorolási formátuma is¹⁹. Hosszú ideig a „besorolási adat”, „besorolási rekord” kifejezés semmiféle értelmezési problémát nem okozott. 1998-ban, tehát amikor a MARC már régen létezett, és a magyar HUNMARC besorolási adatcsere-formátum is készen volt, a „besorolási” jelző magyar használatát a MARC-rekordra senki se kifogásolta, holott angolul már évtizedek óta létezett az „authority” név.²⁰

Besorolási adat helyett „autorizált”. Érvek

Körülbelül 2–3 év óta Magyarországon az „autorizált formátum”, „autorizált adat” és az „autorizálás” kifejezés használatára akarnak áttérni.²¹

Pártolói azt állítják, hogy a „besorolási adat”, „besorolási rekord” elavult, mert

- (1) ma már nincs besorolásról szó, nem sorolnak be katalóguskártyákat sehová, mint régebben, az „autorizált formátum”, „autorizált adat” és az „autorizálás” kifejezés ettől az értelmezéstől megszabadít;
- (2) csak a könyvtári besorolási szereppel rendelkező adatokat tartalmazza, nem tartalmazza a tartalmi feltárással kapcsolatos újabb metaadatokat és relációkat, az adatkezeléssel kapcsolatos metaadatokat; az RDA, valamint a FRAD ezeket a célokat és körülményeket is figyelembe veszi;
- (2.1) a MARC21 „authority” rekord sokkal több adataletemet tartalmaz, mint amennyit a korai ISBD és MSZ szabványokban rögzítettek;
- (2.2) ezeken az adatokon nemcsak több, de komplexebb, sokféleséget kifejező adatok érthetők, és az „autorizálás” (a személyt azonosító rendsző metaadatok megállapításán, tehát a besorolási adatok szabványosított formáinak kialakításán) is komplexebb tevékenység érthető,²²

- (2.3) mivel a digitális információs térben sokféle forrásból kell összeterejni és összehangolni a metaadatokat, ezért összetettebb kognitív folyamatok zajlanak le,²³
- (2.4) nem alkalmasak arra, hogy tágabb kontextusban is helyt álljanak. Nem beszélve olyan gyökeres ellentmondásokról, hogy az egységesített besorolási adatok nem egységesek. Tágabb kontextusban nem is kívánunk azok lenni,²⁴
- (2.5) „nem egyszerűsíthetjük le a kérdéskört az egységesítés és a besorolás nézőpontjaira [...] a reprezentálás elemibb adatok szintjén történik, a „besorolás” tényleg értelmezhetetlen ebben a közegben”,²⁵
- (2.6) „Ma már egyenrangúak a névváriások, amelyek közül kiválasztható a kitüntetett névalak, a többi kezelése pedig az authority rekord feladata.”²⁶
- (3) Az FRBR, FRAD, RAK a források kezelésének többszintű modelljén alapszik, ezen belül a megjelenési forma csak az egyik szint.²⁷
- (4) a besorolási adat csak a hagyományos „heading element”-et, azaz a korai ISBD és MSZ szabványokban rögzített tételfejtet jelenti, nem pedig a teljes MARC21-rekordot.

Ellenérvek

Egyik indoklás sem igaz.

- (1.1) A fentiekben már kimutattuk, hogy a besorolás nem csak azt jelenti, hogy valami konkrétat (esetünkben egy katalóguskártyát) egy rendezési elv alapján sorrendbe állítanak, elhelyeznek egy konkrét sorban (egymás mögé vagy elé, azaz sorrendben). Van egy általánosabb jelentése, amely szerint valamit egy adott fogalom terjedelmébe sorolnak be. Márpedig egy tulajdonnév vagy egy szaktárgyszó, ha azt egy forrás tartalmának megnevezésére használják (korábbi szóhasználat szerint indexelnek vele), konkrét dolgot, illetve fogalmat neveznek meg; ezért a tulajdonnevekkel, szaktárgyszavakkal (ahogy az osztályozási rendszerek jelzeteivel is) a forrásokat az általuk megnevezett konkrét dologhoz kapcsolják vagy az adott fogalom terjedelmébe sorolják. Például a „Rejtő Jenő (1905–1943)” személynévvel kapcsolják össze vagy a „kalandregény” fogalmának terjedelmébe sorolják a „Pokol zsoldosai” című regényt. Ehhez nem szükséges semmiféle cédulakatalógus.

A nyelvhasználat is ezt bizonyítja:

„Hogyan érhetem el, hogy a Google minél egyszerűbben besorolja az oldalamat a keresőbe?”

„A korhatár-besorolás a kiskorúak védelme érdekében a forgalmazók és a mozik számára kötelező.”

- (1.2) Attól kezdve, hogy a MARC-formátum Magyarországon ismertté vált, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) által bevezetett és használt besorolási rekord és adat minden félreértést kizárva használható volt a szakmában. 1970. óta, mióta MARC-formátumot használnak Magyarországon is (kezdetben HUMARC formájában), senki sem emelt ellene kifogást, és nem számított félreérthetőnek. Hiszen – ahogy előbb kifejtettük – egy kifejezés jelentését a szövegkörnyezete határozza meg, és például a homonimákat ezért tudjuk megérteni. Ha azt mondjuk, „ez a körte jó”, akkor még nem tudható, hogy a gyümölcsről, vagy az égőről van-e szó, ha viszont az hangzik el, hogy „ez a körte jól világít”, pontosan értjük, és szükségtelen a „körte” helyett „égőről” beszélni. Ha egy szabványban rögzítik, hogy az „authority data” besorolási adatot jelent, akkor teljesen egyértelmű a szakmai jelése.

Ráadásul az MSZ 3440 besorolási szabványt csak 1979-ben adták ki. Kialakításakor már egyrészt régen ismert volt a USMARC, másrészt már a hetvenes évektől kezdve lényegében MAMARC-formátumban készült számítógéppel a Magyar Nemzeti Bibliográfia. Magában a szabványban egyetlen egyszer nem fordul elő a katalóguscédula szó, vagy az, hogy besorolási adat alapján cédulák közé sorolják a katalógustételt. Azaz a szabvány készítői – akik közé a számítógéppel készített Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztője is tartozott – úgy hozták meg a döntésüket a szabványos „besorolási adat” megnevezésén, hogy egyáltalán nem hagyták figyelmen kívül azt a tényt, hogy a gépesítés körülményei között már szó sincs cédulák közé sorolásról. Úgy értelmezték a „besorolási” jelzőt, hogy az vagy adott tulajdonnévvel meghatározott halmazba sorolást, vagy a köznévi (szaktárgyszó) által meghatározott fogalom terjedelmébe való besorolást jelenti.

- (1.3) A besorolási adat, vele a besorolási rekord kifejezés egyáltalán nem akadályozza annak,

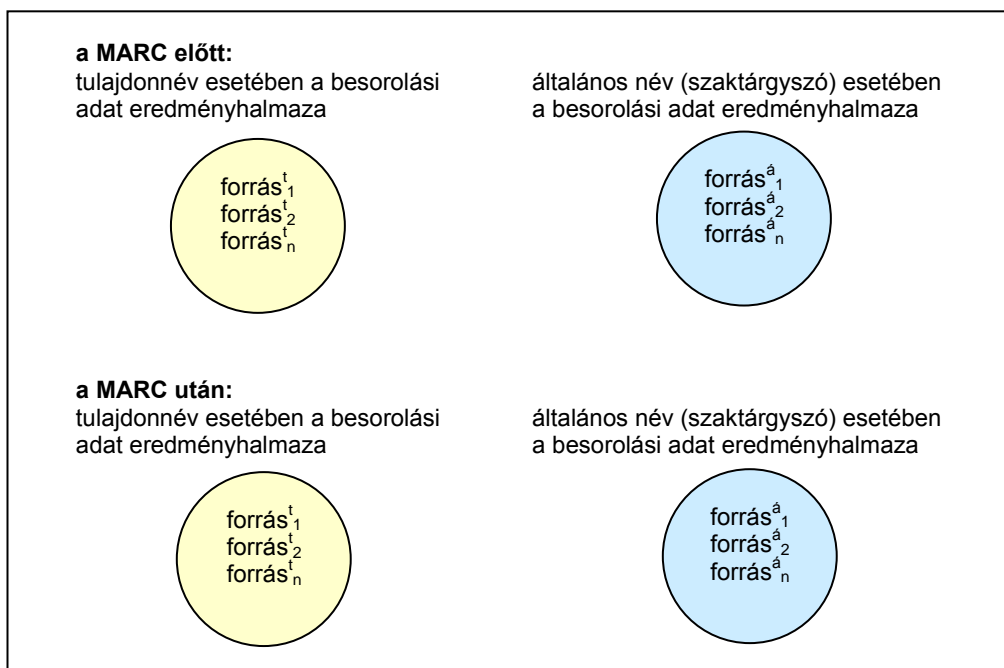
hogy azt ne csak az ISBD és MSZ szabványokban leírt formára, hanem az újabb metaadatokat és relációkat, valamint az adatkezeléssel kapcsolatos többi metaadatot tartalmazó teljes MARC21-rekordra alkalmazzák.

Ezen se a FRAD, se az RDA nem fog változtatni, mivel csak az adattartalmat strukturálják pontosabban, az elvontabb elveknek megfelelőbben, hogy a számítástechnikai kezelés könnyebben és jobban megvalósuljon.

A 6. ábrán modell szinten látható a rendeltetés szempontjából a MARC előtti és utáni helyzet.

- (2.1) **A MARC21 „authority” rekord valóban sokkal több adatelemet tartalmaz**, mint amennyit a korai ISBD és MSZ szabványokban rögzítettek – csak éppen ettől semmit se változik a rekord szerepe. Ugyanúgy arról van szó, hogy a MARC-rekord és az ISBD és MSZ szabványos besorolási tétel lényege, hogy egyformán ugyanabból a célból, ugyanarra a feladatra szabványosított rekord/tétel: hogy a rekord/tétel tételfejével indexeljenek, „tárgyszavazzanak”, osztályozzanak forrásokat úgy, hogy azok a mindenkori állományban hozzáférési pontok legyenek. Azon, hogy a MARC21 esetében a tételfejen (annak rendszaván, kiegészítő adatain) kívül még számos további, a tételfejeire vonatkozó metaadata is van, a tényen semmit sem változtat. Következésképp azaz, hogy magyarul az „authority” megjelölésnek a „besorolási” jelző került a szabványba, jobban mondva szabványosítva, ezen a tényálláson semmit se változtattak.

- (2.2) A többletadatok valóban sokfélék. Megállapításuk valóban több munkával jár.²⁸ Ez azonban egyáltalán nem változtat azon a tényen, hogy az egész rekordnak ezek az adatelemei egyrészt mind a besoroláshoz szükséges metaadatai, mind pedig a besorolás eredményeként a hozzáférési pontot alkotó tételfej metaadatai („visszajelző referenciális” adatai). Márpedig miért ne lehetnének ilyen adatok egy olyan rekordban, melyet magyarul besorolásnak nevezünk? Hiszen továbbra is ezek összességével, mint a tételfejet pontosabbá és teljesebbé tevő metaadatokkal végezzük el azt, amire a MARC21 „authority” rekordja való: a források tartalom szerinti besorolását. E többlet

6. ábra Az „authority data”, a „Normdaten” és a „besorolási adat” **rendeltetési** mintázata. Mindegyik esetben azonos forráshalmaz keletkezik!

Ez nem a programozás és a gép tárolás szintje, hanem a koncepcionális modell szintje; továbbá nem a nevekről önmagukban van szó (tehát szótárakról, névterekről), hanem a logikai szinten létező MARC-rekordról

metaadatok léte mit változtat azon, hogy a rekord továbbra is hozzáférési pontként szolgál, azaz vagy egy megnevezett fogalom terjedelmébe sorolja a forrást, vagy egy tulajdonnévhez kapcsolva sorolja azt be? Mintha például egy kétütemű Trabant az 50-es évekből és egy mai Mercedes ne lennének egyformán autók?

Az „egységesített forma megszerkesztését, összevetését stb.” pedig a besorolási adatok megállapításakor ugyanúgy el kellett végezni, ezen az, hogy a MARC21-rekordban több az adatelem, semmit sem változtat, hiszen a kevesebb vagy a több adatelem megállapítása egyaránt „komplex tevékenység”.

- (2.3) Az „információk összerelése”, a „nem azonosakra vonatkozó megkülönböztetés” egyáltalán nem változás a MARC előtti időkhöz képest. Ez semmi mást nem jelent, mint amit a (2.2) pontban leírtunk: hogy a besorolási/„autorizált” adattal vagy meghatározott névhez kapcsolják, vagy meghatározott, szakkifejezéssel megnevezett fogalom terjedelmébe sorolják a forrást. A „névterek integrált, szemantikus, többcélú kezelését”

pedig egyáltalán nem zárja ki, hogy az adattal besorolnak, hiszen éppen az ilyen, besorolt, tehát tartalmilag egyértelműen azonosított adattal lehetséges elvégezni ezeket a kezeléseket. A „kognitív folyamatok” a hagyományos, ISBD szerinti besorolási adatok használata és a velük végzett keresések alkalmával is ugyanúgy lejátszódnak, mint a mostani, gépesített körülmények között (hiszen ezek nem a külvilágban, nem a technikában, hanem az elmében zajlanak). Az „interaktív keresések” és az „információ-reprezentációs technikák” pedig ugyanúgy lejátszódnak egy egészen egyszerű, kizárólag az ISBD szerinti rendszérből és kiegészítő adatokból álló MARC-rekord esetében, mint egy sokkal több adatelemet tartalmazó MARC-rekord esetében.

- (2.4) Attól, hogy a szabványosságot (mert az egységesítés ezt fejezi ki) különféle módon értelmezik, és ezért még a szabványos MARC21-rekordok se teljesen egyformák ugyanazon entitás esetében, nem változik az a tény, hogy a forrásokat ezekkel a MARC21-rekordokkal besorolják. Hogy a

besoroláshoz használt rekordban több vagy kevesebb „elemibb” adat (értsd adatelem) van, ezen a tényen miért változtatna? Ráadásul a „besorolási adat” és „besorolási rekord” kifejezés további használata nem vindikálja az „egységesített” jelző használatát, mert az „egységesített besorolási adat” a maga idejében csak azt jelentette, hogy az a „kitüntetett” adat, melyre át kell térni a manuális használatban (hiszen nem volt arra „utalói alak” esetében is ok, hogy feltűntetés a teljes bibliográfiai leírást a cédulakatalógusokban. De önmagában a „besorolási adat” kifejezésből egyáltalán nem következik, hogy az akár egységesített, akár kitüntetett (lásd a következő pontot).

- (2.5) Tóvári Juditnak az az ellenérve, hogy „ma már egyenrangúak a névvariánsok”, azt jelenti, hogy a névvariánsok (tehát a „lásd/helyett” relációkkal kapcsolódó gépi rekordok) mindegyike – helyesen, a számítástechnika jóvoltából – hozzáférési pont lehet. Azaz mindegyik szerint besorolva van a forrás adott fogalom terjedelmébe, illetve adott névhez. Akkor meg miért ne lenne használható rájuk a besorolási adat?²⁹
- (3) Attól, hogy az FRBR, FRAD és RAK modellje megkülönbözteti a mű, a kifejezési forma, a megjelenési forma és a példány szintjét, abból a szempontból, hogy mi a MARC21-rekord feladata, semmi se változik: ezeken a szinteken egyaránt kell besorolni a forrást.
- (4) **Az angol „heading” (tételfej)** valóban csak az ISBD és MSZ szabványokban rögzített tételfejlet jelenti, nem pedig a teljes MARC21-rekordot. Ahogy azt az előzőkben kifejtettük, éppen ezért kellett angol nyelvterületen a MARC-rekordok megjelenésével egy új kifejezést bevezetni. Az új kifejezés („authority”) azonban egyáltalán nem utal arra, hogy a korábbi „heading”-nél nagyobb adatról van szó. A feladata kizárólag az, hogy kizárja a MARC-rekord azonosítását a tételfejjel (a „heading”-gel). Azt pedig, hogy mit jelent, ugyanúgy csak a szabvány által meghatározott szakmai közmegegyezés biztosítja, mint a besorolási rekord és adat esetében. Csak éppen magyar nyelven nem kell a szakkifejezést megváltoztatni a MARC-rekord esetén, mert a besorolási rekord eleve nem jelenti, hogy csak tételfejről van szó.

A MARC21 besorolási rekord tételfejjen kívüli többi adatelemét azért nem kell a tételfejjel (vagy annak akárcsak egyetlen elemével is) együtt megjeleníteni hozzáférési pontként, mert azok a tételfej másodlagos avagy metaadatai. Mivel a besorolási rekordon belül a tételfej hozzáférési pontként felhasználva másodlagos adat (hiszen az elsődleges adat szerepét játszó forrás szövegének adata), ezért ezt az adatot azonosító, jellemző további adat már a tételfej másodlagos vagy metaadata, s mint ilyen, harmadlagos vagy terciér adat. Ugyanakkor gépi rendszerben – ha olyan az adatbázis-kezelő rendszer – a besorolási rekord akár bármelyik adatelemére is keresni lehet, azaz mindegyike besorolási adat lehet. Például minden olyan besorolási rekordot önállóan, de akár minden olyan forrásrekordot, amely olyan besorolási adathoz kapcsolódik, amelyben a kronologikus kiegészítő adatban 1823 mint kezdő évszám előfordul. Ez a számítástechnika jóvoltából adódó keresési lehetőség (noha a mai könyvtári rendszerek adatbázis-kezelő rendszerei általában erre még sincsenek igazán felkészítve) semmit sem változtat azon, hogy a hozzáférési pontként használt adatot besorolási adatnak nevezik.

Leszögezem, hogy a felsorolt ellenérvekben nem általában „a magyar nyelv védelméről” van szó, hanem egy javasolt szakkifejezés történeti és szemantikai elemzéséről. Elsősorban szakmailag érveltem amellett, hogy ez a névváltoztatás téves értelmezés eredménye.

A szaknyelv nyilvánvalóan más, mint a beszélt magyar nyelv, nem az a probléma, hogy egy kifejezés természetes nyelvű-e vagy sem. A besorolási adat is szaknyelvi kifejezés.

Az elemzéssel a javasolt „autorizált” kifejezés félrevezető voltára kívánok rámutatni szakszerű érvek alapján! Arra, hogy teljesen más okból választottak az angol-amerikai szakterületen a „heading” helyett „authority data” és „authority record” nevet, mint amit a magyar névváltoztatás javasolói állítanak. Azért választották, mert a hagyományos angol ISBD-kifejezés (a „heading”) nem volt alkalmas az új adat és rekord nevének azonosítására, és nem önmagában azért, mert a MARC-rekordban sokkal több adat jelent meg, mint az ISBD-tételben, és mert összetettebbé vált a „szétszórt adatok összetételése”. A magyar „besorolási adat” és „besorolási rekord” név ezzel szemben nem

alkalmatlan arra, hogy a megnövekedett adattartalmú tételt azonosítsa – mert nem pusztán tételfelet jelent – és a használatát illetően valóban továbbra is besorolásról van szó. A tervezet „autorizált” jelző szolgálja átvevését az angolból szakszerűtlen, és kritikájának jelenlegi hiánya fényt vet a könyvtári szakma jelenlegi helyzetére.

Az „autorizáció” előfordul egy másik szaknyelvben magyarul. Hitelesítést, feljogosítást, felhatalmazást, engedélyezést jelent. Szakkifejezésként ma az autorizációt csak az automatán végzett kártyaművelet esetében használják, és ez megfelel a „hitelesítési” jelentésének. Azt értik rajta, hogy az elfogadó (az automata) hitelesként ismeri fel a bankkártyát és engedélyezi a további műveleteket.³⁰ Márpedig a MARC21 tételfejei és a hozzájuk kapcsolódó metaadatok, akár csak az ISBD „heading”-je és „heading element”-jei nem felha-

talmazás, engedélyezés, hanem szabványosítás nyomán keletkező adatok. Egyszerűen azért, mert itt – ahogy a szabványos tárgyszavak esetén is – szabványosításról, és nem engedélyezettségről van szó.

Ha mégis bevezetik a „besorolási” helyett ezt a „autorizált” névváltozatot, egy idő múlva a szakma új nemzedékei számára érthetlenné válik a korábbi szakirodalomban használt, „besorolási” jelzővel ellátott összes szakkifejezés.

Mindezért teljesen felesleges megváltoztatni a besorolási adat, besorolási rekord megnevezéseket. Ha egyáltalán, akkor a német gyakorlathoz hasonlóan *legfeljebb átkeresztelhető szabványos névadatra, szabványos névrekordra*. Így a három nyelv névhasználata a következőképpen festene:

authority data	Normdaten	szabványos névadat
authoriy record	Normsatz	szabványos névrekord
authority file	Normdatei	szabványos névállomány
authorized	normiert	szabványos

De ebben az esetben is a változtatás azzal járna, hogy egy idő múlva a szakma új nemzedékei számára érthetlenné válik a korábbi szakirodalomban használt, „besorolási” jelzővel ellátott összes szakkifejezés. A besorolási jelző a maga tömörségével és szépségével nyelvi telitalálat volt, nem beszélve arról, hogy hozzáértő szakemberek közreműködésével született, és évtizedekig nem okozott problémát, holott már a megszületésekor is annak figyelembe vételével született, hogy a MARC (és később annak magyar megfelelője) létezett.

Epilógus

Nem remélhetem, hogy ezzel az elemzéssel meg tudom akadályozni, hogy megszűntessék a „besorolási” jelző használatát, és bevezessék helyette az „autorizált” jelzőt – mintegy félreértve azt, hogy ami jelentős a fejlődésben, az ma az angol-amerikai nyelvterületen játszódik le. A félreértés azt jelenti, mintha ezt a felismerést azzal is ki kell fejezni, hogy nem vesszük majd figyelembe ennek az elemzésnek az érveit. Ennek a tanulmánynak legfeljebb az lehet a célja, hogy bemutassa azt a szép fejlődést, ami a besorolási/„authority” adatok természetének felismerésében a számítástechnika területén a relációs adatbázis-tervezésben és a

könyvtári világban is lejátszódott. És ezt párhuzamba állítsa azzal, hogy mekkora félreértés ennek a tervezett névváltoztatásnak a megvalósítása.

Tíz évvel ezelőtt elkészítettem a MARC21 teljes magyar fordítását. Áadtam lektorálásra az Országos Széchényi Könyvtár egyik vezető munkatársának. Közben folyamatosan elküldtem neki a fordítás aktualizálását, mivel a MARC21 az RDA-hoz való felkészülés érdekében folyamatosan új adatelemekkel és egyéb elemekkel bővül, és ezeket folyamatosan átvezettem a fordított szövegben. Nem hogy lektorálás ügyében nem történt semmi, de még azt se tudtam elérni, hogy a fordítás legalább felkerüljön a könyvtár vagy a Könyvtári Intézet honlapjára, hogy legalább a szakma tudomást szerezzen erről a munkáról. A múlt évben visszahallottam, hogy ugyanez a vezető munkatárs azt közölte másokkal, hogy a fordítás elavult. Nyilván, mert benne a „besorolási adat” kifejezés szerepel. Se az nem számít, hogy adott esetben ezt egyetlen csere művelettel át lehet alakítani az „autorizált” formára, se az, hogy mindez a fordított szöveg többi részét egyáltalán nem érinti.

Amikor a múlt évben vita kezdődött a Katalisten a besorolási adat kérdéséről, az érveimre – melyek

lényegében megegyeztek azokkal, melyeket ebben az értekezésben felsoroltam – nem érkezett viszontválasz.

Hivatkozások

- ¹ A nevek e két fő típusát részletesen tárgyalja Ungváry Rudolf [27].
- ² A fejlődés összefoglalását tárgyalja Orbán Éva és Ungváry Rudolf történeti monográfiája [22 1, pp. 24–51].
- ³ A legújabb kiadást lásd [12].
- ⁴ Az AACR megfogalmazásában „deals with the determination and establishment of headings (access points) under which the descriptive information is to be presented to catalogue users, and with the making of references to those headings” [„azzal a céllal, hogy meghatározzák a tételfej (hozzáférési pont) tartalmát és szerkezetét, amely alatt reprezentálják a katalógus használója számára a leíró információkat, és hogy előírják a tételfejhez kapcsolódó utalások szerkesztését”] [1]
- ⁵ Lásd az MSZ 3440 szabványcsaládot, és annak első tagját a fogalom-meghatározásokkal [18]. A szabvány címe is ezt fejezi ki: „A bibliográfiai leírás besorolási adatai”. A magyar szabvány szokás szerint megadja az angol nevet is: „Headig elements of the bibliographic descriptions”.)
- ⁶ A kérdésről részletesen lásd Ungváry [27]
- ⁷ A fejlődés leghitelesebb történetét a MARC megalkotója, Henriette Avram írta meg [2].
- ⁸ A MARC első magyar adaptációját és a MARC21 aktuális változatát lásd [11, 17]. A történeti összefüggéseket Sipos Márta foglalta össze [21].
- ⁹ Az RDA az AACR2 revíziós munkálataiból nőtt ki. A történeti fejlődést áttekinti Berke [3], és Dudás [8]. Dudás egyben az RDA kritikáját is ismerteti Dudás [8]. A MARC21 adaptációjára vonatkozóan lásd a MARC21 és az RDA összehasonlító funkcionális elemzését [17]
- ¹⁰ A fejlődést részletesen ismerteti Ungváry [24], [25], [26]
- ¹¹ Lásd a [13, 14, 15, 19] tezaurusz-szabványokat.
- ¹² A számos publikáció közül az áttekintő jellege miatt lásd Dancs Szabolcs [4].
- ¹³ Lásd Ungváry [24, 25].
- ¹⁴ Lásd Fehér M. István [9].
- ¹⁵ Az MSZ 3440-es szabvány készítésében Berke Barnabásné, Fügedi Jolán, Sipos Márta (az MNB szerkesztője), Szilvássy Judit, Vajda Erik, Varga Ildi-

kó, tovább a Akadémiai és az Országgyűlési Könyvtár egy-egy munkatársa vett részt.

- ¹⁶ Lásd a német katalogizálási szabályzatot [20].
- ¹⁷ Lásd a MARC21 német fordítását és a német nemzeti könyvtár átfogó, egyesített tárgyszójegyzékét [5].
- ¹⁸ „...nem létezik valami olyan, mint „szó szerinti” jelentés...” Fehér M. István: Létezik-e szó szerinti jelentés? – In: Világosság, 2006. 8. sz. pp. 185-196. <http://real.mtak.hu/3582/1/1064441.pdf>
- ¹⁹ A magyar HUNMARC besorolási rekordok adatcse-re-formátumának első változata 1998-ban, a második 2000-ben készült el. A magyar besorolási formátum lényegesen kevesebb elemében tér el a MARC21 formátumától, mint a HUNMARC bibliográfiai formátuma (lényegében csak a cím egyes adatelemei esetében, és az utónév kezelésében) [11].
- ²⁰ A „besorolási adat” magyar kifejezés tehát 1998-ban is elfogadott volt, nem Vajda Erik találta ki egyedül, csak abban az évben regisztrálta egy elemzésében a név magyar használatának tényét a „besorolási rekord” esetére is. Többek között azt, hogy „... nincs már szükség a kitüntetett névalak kiemelt kezelésére”, mivel azt maga a besorolási rekord gépi kezelése feleslegesség teszi [28], ahogy azt nemrég Tóvári Judit megfogalmazta: „Ma már egyenrangúak a névvariánsok” [16]. A HUNMARC esetében ugyanis azt már eleve használták azok, akik a változatait kidolgozták (és ezek a szakemberek, mint Sipos Márta, Szűcs Jenőné nem azok közé tartoztak, akik az MSZ 3440 magyar szabványt 1976-ban létrehozták, hanem azok közé, akik a tényleges könyvtárinformatikai gyakorlatban ezt a rekordtípust tevőlegesen a Magyar Nemzeti Bibliográfiához előállították. Nekik semmiféle problémájuk nem volt a kifejezéssel – pedig ekkor már nemcsak a tételfejét kellett meghatározni folyamatosan, hanem magát a rekordot is.
- ²¹ Az ellenérveket kifejtette Dudás Anikó [6, 7, 7] és a Katalisten Tóvári Judit [16].
- ²² Ezeken az adatokon „a sokféleséget, funkciót, leíró elemét, ember és gép számára értelmezendő, strukturális és szemantikai kapcsolati elemekkel ellátott vezérlők irányító, rendszerező, hitelesítési, visszajelzők referenciális és metaadatot kell értenünk”. Továbbá „autorizáláson (authority control) a besorolási adatok egységesítésének komplex tevékenységét értem: az egységesített forma megszerkesztését, összevetését a konvenciókkal, a rendszerben már meglévő adatokkal, az alkalmazandó szabvánnyal, az előfordulási formákkal; a személy egyértelmű azonosításához szükséges adatok rögzítését; a névvariánsok számbavételét; a megfelelő kapcsolatok megadását, és egyéb adatok automatikus vagy manuális rögzítését”. Dudás [8].
- ²³ „Összetett feladattá vált a digitális információs térben szétszórtan fellelhető, sokféle adattárban meglévő

azonos entitásra vonatkozó információk összetételése, a nem azonosakra vonatkozók megkülönböztetése, a különféle névtárak és névterek integrált, szemantikus, többféle céllal történő kezelése és megfeleltetése a felhasználói ismeretekkel, a kulturális sokszínűséggel, az interaktív keresések folyamán megnyilvánuló kognitív folyamatokkal, az információ-reprezentációs technikákkal, és az ezeket övező világképpel, kulturális jelenségekkel". Dudás [8].

²⁴ „Tapasztalataim szerint, a "besorolási", "egységesített" jelzős szerkezetű terminusok nem alkalmasak arra, hogy -- amiként Szabolcs is írta -- tágabb kontextusban is helyt álljanak. Nem beszélve olyan gyökeres ellentmondásokról, amikor pl. empirikus vizsgálatokkal megállapítjuk, hogy az egységesített besorolási adatok nem egységesek. Tágabb kontextusban nem is kívánunk azok lenni. A "besorolás" nagyon is emlékeztet a cédulák besorolására, a nézőpont és rendszerfüggőségre, ami lehet valahol alapfeladat, de kérdés, mennyire az a mai és leendő internetes közegben. Tágabb kontextusban más áramvonalak rajzolódhatnak ki." Dudás Anikó bejegyzése, Katalist[16].

²⁵ Dudás Anikó bejegyzése, Katalist[16].

²⁶ Tóvári Judit bejegyzése, Katalist[16].

²⁷ Tóvári Judit bejegyzése, Katalist[16].

²⁸ Hogy ezt pontosítsam: A MARC21 besorolási adatcsere-formátum adatai a hagyományos tételfej adatain kívül a besorolási adat típusát/feladatát (például, hogy összetett tárgyszó, altárgyszó, hogy földrajzi név, kronologikus tárgyszó), a magyarázatát (például a meghatározását, a használatát, a forrását, a változását leíró megjegyzéseit), a gépi értelmezését, támogatását (például a rekord fejének adatai, vagy a keletkezési dátuma), strukturális és szemantikai kapcsolatokat (magyarán a rekordok közötti, de a rekordon belül az adatalemek közötti kapcsolatokat, például a pontosabb „előbb–utána” relációt, illetve például a 880-as mező \$6 írásrendszer-kapcsoló almezője), vezérlő, vagy a hiteles forrást megadó (pl. 660-as megjegyzés mező) adatokat képviselnek. De Dudás Anikó állításával ellentétben a MARC21 előtt „heading”-hez (tehát a tételfejhez) már akkor tartoztak tételfejek közötti lásd, lásd még kapcsolatok, azaz szemantikai kapcsolatok.

²⁹ Azt a tényt, hogy „ma már egyenrangúak a névváriánsok” már 1998-ban Vajda Erik is megállapította [16]. „Akkor” még senki se kifogásolta, hogy ezért helytelen a besorolási rekord kifejezése, és nem javasolta, hogy a besorolási rekord helyett az „autorizált rekord” kifejezést kellene használni! Ha „akkor” mindenkinek egyértelmű volt ez tény, akkor „ma”, 21 évvel később (tehát több mint két évtized múlva) Tóvári Judit állítása miért érvényesebb, mint „akkor”?

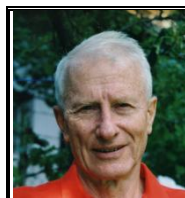
³⁰ Lásd Gál Erzsébet [10].

Irodalom

- [1] Anglo-American Cataloguing Rules (AACR). Part II. 1. ed., 1967., The AACR Fund Committee.
- [2] Avram, Henriette: MARC, its history and implications. Washington: Library of Congress, 1975. Életrajz: http://en.wikipedia.org/wiki/Henriette_Avram
- [3] Berke Barnabásné: Egy új magyar szabályzat, és kitekintés a nemzetközi szabályzatalkotási munkálatokra. =: Könyvtári Figyelő, 54. évf. 2005. 4. sz. <http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2005/4/berke.html>
- [4] Dancs Szabolcs: RDA-kitekintés. = Könyvtári Figyelő, 2017. április 9. 2017. 1. sz.
- [5] Deutsche Nationalbibliothek. Feldbeschreibung der Gemeinsamen Normdatei im Format MARC 21. Version 1.8 Stand: 9. Juli 2018. – Deutsche Nationalbibliothek (Leipzig, Frankfurt am Main) 2018. <<https://d-nb.info/1162294213/34>> – Deutsche Nationalbibliothek. Gemeinsame Normdatei. (2016) https://www.dnb.de/DE/Standardisierung/GND/gnd_node.html
- [6] Dudás Anikó. Az autorizálás a információszerzés és –hozzáférés feladatkörében – definiálás és nemzetközi tapasztalatok. = Könyvtári Figyelő, 52. évf. 4. sz. (2006). <http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2006/4/dudas.html#top>
- [7] Dudás Anikó: Nevek, antik nevek – autorizálás: egy magyarországi felmérés eredményei. = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 52. évf. (2005) 9. sz.
- [8] Dudás Forrásleírás és hozzáférés. Az új angol-amerikai katalógizálási szabályzat (RDA) és kritikája. = Könyvtári Figyelő, 2013. január 3. 4. sz. <http://ki2.oszk.hu/kf/2013/01/forrasleiras-es-hozzaferes-az-uj-angol-amerikai-katalogizalasi-szabalyzat-rda-es-kritikaja/>
- [9] Fehér M. István: Létezik-e szószerinti jelentés? = Világosság, 2006. 8. sz. pp. 185-196. <http://real.mtak.hu/3582/1/1064441.pdf>
- [10] Gál Erzsébet: Hitelkérelmek, banki ismeretek. 4.3.3. Autorizáció (felhatalmazás) folyamata. (2013) https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/0007_d3_hitelkerelem_jav_scorm/4_3_3_autorizacio_felhatalmazas_folyamata_kngQLg6m4m26OXpo.html
- [11] HUNMARC, a besorolási rekordok adatcsereformátuma. Összeáll. Sipos Márta, Szabó Julianna, Ungváry Rudolf. Budapest, 2010. Tervezet. HUNMARC, a besorolási rekordok adatcsereformátuma. Összeáll. Sipos Márta. Budapest, 1998. március. Tervezet. KSZ/4.1 HUNMARC. A biblio-

- gráfiai rekordok adatcsere formátuma. [Összeáll. Sipos Márta]. Budapest, 2002. március.
http://www.ki.oszk.hu/107/e107_files/public/hunmarc.pdf
- [12] ISBD. International Standard Bibliographic Description Consolidated Edition. Full text.
https://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/isbd/isbd-cons_20110321.pdf
- [13] ISO 2788–1986 ; Documentation – Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri
- [14] ISO 5964–1985 ; Documentation – Guidelines for the establishment and development of multilingual thesauri
- [15] ISO 25964–2011 ; Information and documentation – Thesauri and interoperability with other vocabularies
- [16] Katalist. [Vita az „autorizált” jelző alkalmazásáról] [Dancs Szabolcs és Tóvári Judit hozzászólása]. 2018. augusztus 24., péntek
http://katalist-to-feed.blogspot.com/2018/08/re-katalist-uj-rendszerhez-uj-zsar-gont_30.html><<https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2018-August/038933.html>>
 <<https://listserv.niif.hu/pipermail/katalist/2018-August/038886.html>
- [17] MARC21 Format for authority data. [Washington], Library of Congress. Network Development and MARC Standards Office; Cataloging Distribution Service. 1999 Ed., Update No. 1 (October 2001) through Update No. 9 (October 2008). Washinton, Library of Congress, Network Development and MARC Standards Office.
<http://www.loc.gov/marc/authority/ecadhome.html>
 Functional Analysis of the MARC 21 Bibliographic and Holdings Formats. Updated and Revised by the Network Development and MARC Standards Office Library of Congress. April 6, 2006
- [18] MSZ 3440/1–83 ; A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Fogalommeghatározások.
- [19] MSZ 3418–87 ; Magyar nyelvű információkereső tezaurusok. Szerkezete, részei és formái.
- [20] Arbeitsstelle für Standardisierung (Hrsg.): Regeln für die alphabetische Katalogisierung von Nicht-buchmaterialien. RAK-NBM, aktualisierte Ausgabe, 2008 (on line PDF-állomány; 6,0 MB).
<https://d-nb.info/987183443/34>
- [21] Sipos Márta: USMARC – UseMARCON – HUNMARC. A bibliográfiai rekordok adatcsere formátuma és a konverzió. = Könyvtári Figyelő, 43. évf. 1997. 1. sz. – p. 73–80.
<http://www.ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/1997/1/sipos.html>
- [22] UNGVÁRY Rudolf; ORBÁN Éva: Osztályozás és információkeresés. Kommentált szöveggyűjtemény. 1. kötet. Az osztályozás és elmélete. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2001. 543 p. ISBN 963 200 425 6.
- [23] UNGVÁRY Rudolf: A Nemzeti Könyvtár számítógépesítésének története 1969-től az ezredfordulóig. = Könyvtári Figyelő, 49. évf., 2003. 1. sz.
<http://www.epa.oszk.hu/00100/00143/00044/ungvaryl.html#6>
- [24] UNGVÁRY Rudolf: MARC21/HUNMARC. A besorolási adatok adatcsere-formátuma. Főbb jellemzők, fejlődés és problémák. = Könyvtári Figyelő, 20. (56.) köt. 1. sz. 2010. p. 4–70.
<http://ki.oszk.hu/kf/2010/10/marc21hunmarc-a-besorolasi-adatok-metaadat-formatuma-fobb-jellemzok-fejlodes-es-problemak/>
http://epa.niif.hu/00100/00143/00074/pdf/EPA00143_Konyvtari_Figyelo_2010_1_009-070.pdf
- [25] UNGVÁRY Rudolf: A besorolási adatcsere-formátum bővülése. A legutóbbi két évtized fejlődésének. = TMT, 58. köt. 9. sz. 2011. p. 371–386.
- [26] UNGVÁRY Rudolf: A MARC formátum és a nemdeszkriptorok. = TMT, 57. köt. 3. sz. 2010. p. 4–19.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5301&issue_id=513
- [27] UNGVÁRY Rudolf: A besorolási adatcsere-formátum bővülése az utóbbi két évtizedben. = TMT, 58. köt. 8. sz. 2011.
<http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/868/887>
- [28] UNGVÁRY Rudolf: A névterek értelme. Filozófiai-szerkezeti jellemzők. = TMT, 56. köt., 1. sz., 2018.
<http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/1720/10356>
- [29] VAJDA Erik: A besorolási adatok egységesítése. = TMT, 36. köt. 5. sz. 1998.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=2702&issue_id=237

Beérkezett: 2019. V. 19-én.

Ungváry Rudolf
 informatikus mérnök.
 E-mail: ungvaryl@gmail.com